

Т.М. Ігнацюк
Брэст, УА «БрДТУ»

ФІГУРЫ МАЎЛЕННЯ ЯК СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПАФАСУ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

Пяняцце пафасу першапачаткова з'явілася ў рыторыцы для абзначэння метаду ўздзеяння на аўдыторыю. Прамоўніцкае мастацтва высока цанілася, таму пафасу надавалася асаблівая ўвага. Паспяховы прамоўца павінен па-майстэрску валодаць трыма кампанентамі – логасам, этасам і пафасам. Толькі ў сваёй сукупнасці яны могуць зрабіць належны эффект і паўплываць на слухача. Пафас супрацьпастаўляецца этасу і мяшчае эмоцыі, якія прамоўца перадае аўдыторыі.

Пафас прысутнічае не толькі ў вусным, але і ў пісьмовым маўленні, надаючы яму выразнасць. Сродкі выразнасці ўзмацняюць эмацыйнае ўздзеянне, прыцягваюць увагу чытача і слухача да выказвання.

Каб стварыць кантрасную характарыстыку якой-небудзь з'явы, звяртаюцца да *антытэзы*: *Недруг нам шляхі да сонца закрыву, пахне вакол залесналай гніллі. Сільны не той, хто Бастыллю стварыў, сільны той, хто разбурыць Бастыллю! Забралі нам мову зямлі нашай мілай, забралі гісторыю роднага краю. Каго рабом маці ў жыцці нарадзіла, хай недругаў славіць. Я іх праклінаю!* (Л. Геніюш); *Наш жар і жаданні – агонь барацьбы, А наша імкненне – празрытыя далі... Даволі! Мы больш – не рабы, не рабы: Мы былі рабамі, а вольнымі сталі...* (А. Гурло); *Жылі-жылі, змагаліся, здаецца, перамагалі і нават з поспехам, як пісалася ў рэпартах і гаварылася з высокіх трыбун, а цяпер выходзіць: нібы мы не ў*

той бок ішли і не тое, што трэба будавалі. Не светлыя палаты сацыялізму, а трысняговы хлёў для быдла (А. Асіпенка).

У антытэзе адбываецца своеасаблівае адштурхванне вобразаў адзін ад аднаго, падпарадкаваных адной і той жа ідэі: Шмат працаваў на паноў, шмат хто смактаў тваю кроў: Ім ты цяпер адплаці, – Птушкаю ў бой паляці. Чуеш на захадзе крык? Стан іх ужо невялік. Белае мрэ страхаццё... Смерць жа іх – наша жыццё (М. Чарот); Чырвоны золак загарэўся – І ўзняўся з мроку родны люд, Парваў ён ланцугі няволі, Пазбыўся ён адвечных пут. Даўно жаданая нам воля – Зара шчаслівых, ясных дзён – Палае ярка над краінай І нішчыць цемру і праклён (Я. Журба); Я хацеў бы гусці, Як гудзе Вецер буры-навалы узнятае. Каб нашчэнт разнясіці Па лясках, па вадзе. Панства долі-нядолі заклятае (Ц. Гартны).

Фігура антытэзы часта выкарыстоўваецца ў вершах, што надае ім пафаснае гучанне: Перамогі слаўнай сцяг узнімаецца ў краіне. Свет стары ў прадонні гіне. І яснее і квітнее сонца новага жыцця (Я. Журба). Нас цешыў песняй-казкаю крывавы бог вайны, Для нас служылі цацкамі былыя кайданы. Акопы былі школай нам, указкамі – штыкі, гульня была вясёлая – у «паны і басякі» (А. Дудар); Зямля павінна быць прыбрана, Як шчасце песні маладой; Яна ж вякамі заплявана, Заліта нашаю крывёй (Т. Кляшторны); Сілы ў нас хопіць. Няспынны наш рух – Мур уздымае камуны сусветнай. З цёмных нізінаў імкнемся ўгару. Шлях асвятляе жаданая мэта (М. Хведаровіч); Зараслі дарожкі крывыя, а простыя – усе ў Савет (А. Дудар); І гараць навальніцы агні. Свет стары да астатку згніў. І вякі з верхавін пірамід паглядаюць на нашы дні (А. Дудар).

Антытэза як фігура прамовы валодае здольнасцю не толькі супрацьпастаўляць паняцці, але і падкрэсліваць парадаксальнасць параўнання, веліч аб'екта, універсальнасць у тых выпадках, калі яго надзяляюць кантраснымі ўласцівасцямі. Тым самым антытэза павялічвае значэнне і ўзмацняе ўражанне слухачоў і чытачоў: Паўстань жа оружна за нівы, хаты, За зліты кроўю і потам шкур... Арлы мо згінучы, але арляты Збудуюць моцны краіне мур (М. Чорны); Чырвона неба. Зямля чырвона. Адны баяцца чырвоных хвароб. Другія мкнуцца на клікі звона. Багатым помста. Бяздомным скарб (М. Чорны); А чаго, беларус, ты маўчыш?! І табе годзе, братку, драмаць: Калі можна гукань – ты маўчыш. Каб пасля не прыйшлося шкадаваць... (М. Чарот); Мы – дзеці краіны, Дзе бура буше... Мы на прадвечных рвінах Працы палац набудуем, Не любяць нас – босых. Хто век быў абуты (М. Чарот); Бура страшная вырвала пер'я Арлу чорнаму ў высі... – Зямля! Ах, зямля, цяпер я ўніз палячу – сцеражыся!.. (М. Чарот); Не зарасла зямлі жывая рана, А зарасла зямля яе травой (А. Куляшоў).

Аксюмаран, як і антытэза, будуюцца на супрацьлегласцях, але ў складзе гэтай стылістычнай фігуры яны не супрацьпастаўленыя, а злучаныя ў адзінае цэлае. Супрацьлегласці ствараюць новы вобраз і адлюстроўваюць супярэчлівасць з'яў жыцця: *Мы тых не забудзем ніколі, Хто сэрца і сілу аддаў барацьбе За сцяг заваёванай волі* (А. Александровіч); *Я жыў таму, што чую Душой чулаю адразу, Тую пору, хвілю тую, Басаногую, святую. Што нясе ў свет дарагую Светазарную свабоду* (Ц. Гартны); *Мы – богі! Убогія богі! Дык кіньма хоць след! Навука, гульня, канстытуцыя І нават сама – Рэвалюцыя, – Усё гэта трэба нам! Не панам!* (М. Грамыка). Нягледзячы на тое, што такія вызначэнні з'явы парадаксальныя па сваёй сутнасці, яны, вобразна кажучы, мірна «ўжываюцца» разам, ствараючы яркі выразны вобраз, які даносіць да чытачоў мастак слова: *Праскакаў над бяздоннем вякоў навальніцы чырвоны конь. Гэта іскры яго падкоў запалілі стары закон* (А. Дудар); *Сеткай лагерных маршчын. Як зямлёй палюхаць Дарагі наш успамін Не хачу самохаць. Я ў вачах тваіх такой Як калісьці ў садзе, Быць хачу, на зло ліхой Бухенвальда ўладзе* (А. Куляшоў); *Я мінуўшчыны не шкадую: Не збіраць вёсцы ягады слёз. Беларусь больш не стане крыжам Пры дарозе з хрыстом распятым!* (С. Дарожны); *Прайшлі мы сцежкі вузкія, да сонца мы ідзём, сталёвым звонам мускулаў мы вольнымі п'ям... У дзень радасці кінуцае на свет з'явілісь мы, мы дзеці рэвалюцыі, Кастрычніка сыны* (А. Дудар); *Над зямлёю паплыў новы, радасны кліч: «Беднякі ўсяго свету, злучайцеся! Распаляйце ўдушы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!»* (А. Дудар).

Для пафасу характэрна мэтанакіраванае, усвядомленае, наўмыснае выкарыстанне аўтарам супярэчнасці ў фразе з мэтай умацнення стылістычнага эфекту гаворкі: *Проста з неба ляцяць на дзяцей, Сеюць смерць кулямёты. Хіба можна паверыць, калі сэрца рвецца на часці?* (А. Куляшоў); *Дзве жнія. Загонную Паланіўшы раць, Выйшлі, каб палонныя Каласы вязаць. Наступіла з Поўначы Першая жнія, а другая, звонячы Зброяю, – з Паўдня* (А. Куляшоў); *Чуеш: Волі зычны звон Будзіць, кліча меддзю ён Усе народы ўсіх старон, Каб разбурыць крыўды трон* (А. Гарун).

Сіла аргументаванасці пафаснага маўлення непасрэдна залежыць ад яе выяўленчасці. Аўдыторыя верыць прамоўцу дзякуючы таму, што свае довады ён падмацоўвае вобразнасцю, малюючы навакольны свет і свой унутраны настрой. Вялікае значэнне для пераканальнага пафаснага маўлення маюць фігуры маўлення, здольныя адлюстроўваць унутраны свет чалавека, яго думкі, жаданні. Упэўнены эмацыйны настрой прамоўцы, які выкарыстоўвае пачуццёвыя довады, эмацыйна-ўрачысты, узнёслы тон, сэнсавае і лагічнае выдзяленне найбольш важных думак – гэта ўсё

перадаецца з дапамогай фігур прыбытку, напрыклад анафары: *Вы не зломкі, вы не зноскі, – Вы народ магучы: ваша панства – ваши вёскі, Пан ваш – труд жыўучы* (Я. Купала); *Слава вашай гэткай сілы Вочы ўрагам коле, Сведкай – свежыя магільы, Што сыне няволя. Сведкай – прадзедаў шкільеты, Курганы з кустамі, Сведкай – песні воклік гэты, Сведкай – вы з слязамі* (Я. Купала); – *Бачыш, сынку: цёмна хмара Залягла, як злая мара, Градам выб'е наша збожжжа, Хлеб наводкаю зьніштожжа. – Мамка, мамка! Ужо мінула Чорна хмара й не чапнула Нашу хату і збажынку, А ты плачаш безупынку... (Я. Купала); *Як жывееш, ваша правасхадзіцельства? Жывём. Зямлю купілі... Я пра гэта і прашу міласці, ваша сіяцельства. Каб, значыцца, калі што якое, дык каб памагалі... ваша правасіяцельства... (К. Чорны); *І яны, яны камсамольцы. Ім не страшна адкрытая смерць, Іх адружжжа выстралам моліцца, Кліч іх гучны – наўкола глядзець! (А. Чарот.); Камсамолец – запалены гартам, Камсамалец – бунтарскі дух, Адзін кліч – стане новая варта, Адзін кліч толькі – «Змену рыхтуй!» (А. Чарот); – *Але! У мяне чужаікая кроў. Дык што ж! За парабка быць, дык тады абы-якая кроў добра, а калі ярмо з шыі скінуць, дык на гэта трэба мець тутэйшую кроў?!» (К. Чорны).****

Для таго каб схіліць аўдыторыю да неабходнага рашэння, прамоўцу неабходна «захапіць» яе сваімі эмоцыямі. Паўторы ўзмацняюць перажыванні героя, надаюць эмацыйную афарбоўку маўленню, заклікаюць да барацьбы: *Таварышчы рабочыя, сляняне, парабкі, салдаты! Хто нас гнаў ваяваць? От гэтыя якраз, хто цяпер тут стараецца угаворваць нас!.. (К. Чорны); *Таварышчы, зараз жа браць у рукі ўладу. Таварышчы, заўладаць ратушай і арганізаваць Савет дэпутатаў. Даволі вайны. Зямлю слянянам! Фабрыкі рабочым! (К. Чорны). У краіне пачынаецца рэвалюцыя. Што сёння там робіцца, я не ведаю, можа, там ужо адбыліся вялікія справы... Мы павінны быць гатовы ўсе падтрымліваць рэвалюцыйныя камітэты, рэвалюцыйную ўладу, якая зараз можа пачаць працаваць легальна... Мы тут павінны зрабіць рэвалюцыю. Даволі непатрэбнай вайны... (К. Чорны).**

Пафаснае гучанне ў вершы-закліку Я. Купалы «На сход!» перадаецца пры дапамозе паўтораў і анафары. Гэтыя фігуры маўлення найбольш яскрава выражаюць імкненне паэта абудзіць сваёй творчасцю беларускі народ, згуртаваць яго, зрабіць сацыяльна актыўным. Паэт выказвае веру ў абноўлены лёс свайго народа, які беларусы выберуць сабе самі: *Ты жыў, ты панаваш у краі родным, Сярог ад чужака й законы ўкладаў; Звон вечавы сход склікаваў народны, І сход аб шчасці бацькаўшчыны дбаў (Я. Купала); *На сход, на ўсенародны, грозны, бурны сход Ідзі, аграблены, закованы народ! (Я. Купала); *Унаў народ. Змарнеў народ, забыўся, Як Бацькаўшчыну, як яго завуць; Як падарожны без пуцця, знябыўся,***

Як сірата, якой нідзе заснуць... (Я. Купала); Паўстань, народ! Прачніся, беларусе! Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе! Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў, Як твай навала злыдняў скарб грабе! Паўстань і глянь, як ззяюць скрозь вагнішчы, Як носяцца ўсясветных змен віхры, Як на старога быту папялішчы Цвет зацвітае новае зары! Паўстань, народ! (Я. Купала). Асноўны пафас гэтага верша ў сцверджанні таго, што свой лёс можа вырашыць толькі беларускі народ.

У вершы «Час» паэт заклікае прабудзіцца ад сну, сабрацца для вырашэння лёсу сваёй дзяржавы. Верш абуджаў грамадства да сацыяльнага змагання і нацыянальнага будаўніцтва. У вершы паэт выкарыстоўвае паўторы. Каб надаць пафасны і аптымістычны настрой, ён заклікае: Хай званы зазвоняць з жарам, Хай музыка ў струны ўдара! Гэй, паўстань, народ! (Я. Купала). Які шлях выбраць, які палітычны накірунак, вырашыць сам народ. У гэтым быў перакананы паэт: Хай рассудзіць, хай разважа, Слова цвёрдае хай скажа, Скажа сам народ (Я. Купала).

У мастацкіх творах для падкрэслення пафаснага зместу звяртаюцца нярэдка да анафары і паўтораў. Яны надаюць вастрыню і выразнасць твору, акцэнтуюць увагу на істотных момантах: Маладняк сваімі лісьцямі Шапаціць нам казку-вольніцу... Помнім, помнім, як калісьці мы Чорных дзён стрымалі конніцу (К. Чорны); Я рабыня, рабыня, Я чорная, чорная, чорная (А. Куляшоў); Паўстань жа дружна за нівы, хаты, За зліты кроўю і потам шкур... Арлы мо згінучь, але арляты Збудуюць моцны краіне мур (К. Чорны); Чырвона неба. Зямля чырвона. Адны баяцца чырвоных хвароб. Другія мкнуцца на клікі звона. Багатым помста. Бяздомным скарб (К. Чорны); Чырвань, чырвань, колер праваты (А. Пысін). Адзначаныя сродкі выражэння пафасу выклікаюць у чытача патрыятычныя пачуцці і думкі, спрыяюць больш глыбокаму разуменню твора: Дзеіям будучай камуны Сонца ясны шле прамень, Песню славы граюць струны, Іх вітае новы дзень... Толькі вы, камуны дзеці, Вас чакае лепшы лёс (К. Чорны); Я гляджу ў сцюдзёныя далі – Сорак вырару выпусціў з рук. Сорак тых саракоў белаёрых, Што адчуць мне далі вышыню. І не ведаю – сонца ці порак Апаллі мяне ўпершыню (А. Пысін); Я па забітых галашу. Адзін, адзін адкуль ідзеш ты? (А. Пысін).

Паўторы ў пафаснай прамове надаюць ёй асаблівую выразнасць і, разам з тым, імі неназойліва падкрэсліваецца галоўная думка, якую хацеў данесці да чытачоў аўтар. Часам у вершах спецыяльна выкарыстоўваецца паўтор мы з мэтай выражэння ідэі згуртавання: Мы – дзеці краіны, Дзе бура бушуе... Мы на прадвечных руінах Працы палац пабудуем, Не любяць нас – босых... (М. Чарот); На зямлю дзяды ўпалі, Каб унукі прараслі. Мы не рэдка, мы не густа, Мы высока, як сцягі... (А. Пысін); Камунізм – наша

светлая пристань, Мы плывём у хвалях бурных жыцця... Кроў у жылах ніколі не выстыне, Калі ў сэрцы чырвоны сцяг (М. Чарот).

Яшчэ адным сродкам выражэння пафасу ў беларускай мове з'яўляецца перыфраза, яна часта сустракаецца ў выступленнях прамоўцаў, мастацкіх творах. Перыфраза дазваляе ўзмацніць выразнасць выказвання, зрабіць яго больш яркім, запамінальным, дазваляе пазбегнуць паўтораў. Напрыклад, вайна – гэта «нянька людская», «жняня», «карычневая чума», «сякера смерці», «чорная здань», «бяда»: *Можга, войска няма. Можга, праўду ўдава мне казала, што карычневая чума Дапаўзла да Урала* (А. Куляшоў); *Дзве жняі, загонную Паланіўшы раць, выйшлі, каб палонныя Каласы вязаць. Наступіла з Поўначы Першая жняія, А другая, звонячы Зброяю, – з Паўдня* (А. Куляшоў); *Шмат вайной людзей закалыхала, Многа спіць іх у зямлі сырой. Выйшаў я на бой смяротны рана З нянькаю напрошанай людскоі* (А. Куляшоў); *Адзіным дрэвам дружбы мы раслі З трох два сукі сякера смерці ссекла* (А. Куляшоў); *Бяда з-за Буга ў касцы выглядала, І даняслося водгулле грывот..* (А. Пысін); *Загрывелі гарматныя збройніцы Крупа, Заігралі сусветныя Майстры вайны Зноў яна Гэта чорная здань. Па-над светам У масцы міру нячутныя ніці снуе* (С. Дарожны). Немцы – гэта «чорныя госці», «чужынец азвярэлы», «чужакі», «драпежнікі», «ворагі», «фашысты»: *Даганяць свае песні на ўсход ён пайшоў, іх чужыніцы прагналі...* (А. Куляшоў); *Не для мірнай прыемнай размовы адны тут сустрэліся блізкія людзі, – Тут чакаць чужакоў застаюцца яны...* (А. Куляшоў); *Таму чужынец азвярэлы Снарады ўвінчае ў пласты* (А. Пысін); *Як пакінулі чорныя госці сяло, У якім пагулялі нямала...* (А. Куляшоў); *Зноў фашысцкія іклы Наточаны супраць Саветаў І рыхтуюць употайкі Планы свае. Досыць! Годзе, драпежнікі, выць па засценках Пра закуплены вамі Нам загадзя «рай»* (С. Дарожны); *З ворагам мы будзем гнацца З граненай яснасцю шыкоў...* (А. Пысін); *Лямантуйце, мы ўжо тут трохі прывыклі да гэтага страху, мы ўжо спіной і жыватам навучыліся разумець, дзе мы, хто мы і для чаго вы нас морыце тут. Мы ўжо і навучыліся распазнаваць, дзе немец, дзе фашыст, дзе вечнае, народнае, а дзе такое вось, як гэты дзікі крык...* (Я. Брыль).

Такім чынам, сродкі выражэння пафасу даволі шматлікія. Аднак усіх іх аб'ядноўвае адно: яны выкарыстоўваюцца для надання маўленню экспрэсіі, што адыгрывае значную ролю ў справе ўздзеяння маўленчых трансакцый на адрасата.